

DIESES AUSWEISES,
IST BIS AUF WEITERES

DEPARTMENT VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN

is gerecht-
tijde bij
d te ver-
mbtenaar,
of andere
lge eenig
verlangd.

Lesbrieven

'De Joodse gemeenschap in Oss'

Lessenpakket

'De Joodse gemeenschap in Oss'

Beste docent,

Bijgaand treft u aan het lesspakket 'De Joodse gemeenschap in Oss'.

De lessen zijn gemaakt naar aanleiding van het rapport 'Het handelen van het gemeentebestuur van Oss bij de onteigening en vervreemding van panden van joodse inwoners tijdens en na de Tweede Wereldoorlog' uit 2021.

Bij de presentatie van dit onderzoek heeft burgemeester Wobine Buijs-Glaudemans de Joodse gemeenschap toegezegd dat er lesmateriaal beschikbaar komt, om leerlingen in de gemeente Oss bewust te maken van de rol van de Joodse gemeenschap in Oss.

Het lesspakket bestaat uit een speurtocht door het centrum van Oss en een zestal lesbrieven. De lesbrieven gaan over de periode vanaf de negentiende eeuw tot kort na de Tweede Wereldoorlog. De volgende thema's komen aan bod:

1. Over de families Van den Bergh, Hartog en Van Zwanenberg
Hoe Joodse ondernemers Oss groot hebben gemaakt.
2. Synagoge(n) in Oss
Het middelpunt van het Joodse leven in Oss.
3. Joodse vluchtelingen
Gevlucht voor de nazi's in Duitsland maar niet welkom in Nederland en ook niet veilig.
4. Het babyboek van Florence van Gelder
Geboren in Oss in 1938, vermoord in Sobibor in 1943.
5. De roof van Joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog
Hoe Kaatje Mozes – van Dijk haar huis kwijtraakte en niet terugkreeg.
6. De overlevenden
In 1945 is de oorlog afgelopen, maar voor de Joden die terugkwamen niet voorbij.

De lesbrieven zijn bedoeld voor het voortgezet onderwijs, **onderbouw havo/vwo**. Het materiaal is mooi te combineren met de praatkaarten die ontwikkeld zijn voor de nationale viering van 5 mei 2022 in Oss. Kijk ook op de website van Stadsarchief Oss voor meer educatief materiaal: www.stadsarchiefoss.nl onderdeel Educatie.

Het lesmateriaal 'De Joodse gemeenschap in Oss' kan in zijn geheel of in delen worden ingezet bij geschiedenis, levensbeschouwing, mens en maatschappij, thema/projectweken en burgerschapsvorming.

Uitgangspunt van de lesbrieven

Bij het maken van de lesbrieven is gekozen voor persoonlijke en tastbare verhalen van Joodse Ossenaren. Ieder verhaal vertrekt vanuit een tastbare herinnering: een foto, een voorwerp, een gebouw of een plek. Door het lezen van de verhalen en het maken van de opdrachten verplaatsen de leerlingen zich in de levens van Joodse Ossenaren. Hierbij wordt uitgegaan van enige basiskennis van de Tweede Wereldoorlog.

Het gebruik van de lesbrieven

De lesbrieven kunnen op verschillende manieren gebruikt worden; zowel klassikaal als in groepjes. Een mogelijkheid is om de klas te verdelen in groepjes van 2 of 3 leerlingen. Hiervoor zijn wel meerdere tablets of laptops nodig waarop de leerlingen filmpjes van bijvoorbeeld school-tv kunnen kijken. Ieder groepje verdiept zich in een onderwerp en maakt de bijbehorende opdrachten waaronder een mindmap. Deze mindmap presenteren ze aan de klas. Ook kan er een uitgebreidere presentatie gegeven worden, bijvoorbeeld een spreekbeurt, poster, filmpje, gedicht, lied, kunstwerk. Door de resultaten aan elkaar te presenteren, maakt de klas als geheel kennis met verschillende aspecten van de geschiedenis van de Joden in Oss. De lesbrieven kan ook aan de hele klas gegeven worden. Iedereen werkt dan aan hetzelfde onderwerp en de filmpjes kunnen klassikaal bekeken worden.

Relevante websites, filmpjes en literatuur

Als inleiding op de lesbrieven zijn de volgende filmpjes van onder andere school-tv bruikbaar.

Wie was Adolf Hitler?

<https://schooltv.nl/video/clipphanger-wie-was-hitler/#q=adolf%20hitler>

Hoe kwam Adolf Hitler aan de macht? Een scrollverhaal.

<https://npokennis.nl/story/24/hoe-kwam-hitler-aan-de-macht>

Aparte wijken voor Joden. (02:09 minuten)

<https://schooltv.nl/video/aparte-wijken-voor-joden-iedere-jood-een-jodenster/#q=antisemitisme>

Joden worden weggevoerd. (05:35 minuten)

<https://schooltv.nl/video/joden-words-weggevoerd-naar-werkkampen-in-duitsland/#q=antisemitisme>

Voor Joden verboden. Een scrollverhaal.

<https://schooltv.nl/link/voor-joden-verboden/#q=antisemitisme>

Over de vraag "wie is Joods" geeft de volgende website informatie:

<https://www.samsam.net/godsdiensten/jodendom>

Een overzicht van het Jodendom is te vinden op:

<https://npokennis.nl/longread/7654/wat-is-het-jodendom>

Geraadpleegde literatuur en websites

- Wandelgids "Stilstaan bij de Struikelstenen in Oss", Werkgroep Struikelstenen Oss 2014
- Struikelstenenoss.blogspot.com

- www.stadsarchiefoss.nl

- www.samsam.net/godsdiensten/jodendom/feesten

- <https://www.deweblogvanhelmond.nl/wp-content/uploads/2015/05/Miel-Andriess-Helmond.pdf>

- Ad van Liempt, Koppeld, Nederlandse premiejagers op zoek naar joden, 2009
- J. Bader, Kroniek van 'n Vervolging, Joden in Oss en omstreken, Soesterberg 2018
- Drs. Dienne G. Hondius, Antisemitisme in Nederland, vlak na de bevrijding, ICODO Info 1989-3
- Michal Citroen, U wordt door niemand verwacht, 2021
- Paul Spanjaard, Het handelen van het gemeentebestuur van Oss bij de onteigening en vervreemding van landen van joodse inwoners tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, 2021
- Kirsten Rietbergen, Roy van der Lee, Thuis niet welkom: de Duitsers pakten haar huis af, de kapper en de burgemeester gaven het niet terug, Brabantsdagblad 02-05-20

Lesbrief Joden in Oss 1:

Over de families Van den Bergh,
Hartog en Van Zwanenberg

De boterwaag op de Heuvel in Oss. Gebouwd in 1768, gesloopt in 1921.

Hoe Joodse ondernemers Oss groot hebben gemaakt

Wat ga je doen?

- Je bestudeert de informatie.
- Je maakt de opdrachten.
- Je gaat op locatie onderzoek doen (keuze).
- Je maakt een mindmap.
- Je geeft met elkaar een presentatie voor je klas (keuze).

1. Informatie

Margarine van Blue Band, rookworst van Unox, de anticonceptiepil van Organon en tapijten van Bergoss zijn bekende producten in Nederland. Tegenwoordig horen ze bij grote multinationals als Unilever, MSD en Desso. Maar oorspronkelijk werden ze in Oss ontwikkeld en gemaakt. Joodse ondernemers in Oss speelden hierin een belangrijke rol. In deze lesbrief ga je onderzoeken wie ze zijn en wat is rol precies is.

Collectie MSD/Organon

Bergoss tapijt

Joden komen naar Oss

Al in de 17e eeuw wonen er Joodse families in de omgeving van Oss. De steden in Nederland waren altijd min of meer gastvrij voor Joodse mensen. Oss hoort bij de meer gastvrije plaatsen.

In Geffen woont de Joodse familie Van den Bergh. Deze komt oorspronkelijk uit Noord-Duitsland. In Heesch woont de familie Van Zwanenberg. Die heeft ook zijn oorsprong in Duitsland. De derde Joodse familie die in Oss grote betekenis krijgt, is de familie Hartog uit Heesch.

De Joodse familie Van den Bergh: Simon van den Bergh

Langs de onderkant van de Maas overstroomt het gebied regelmatig. Hierdoor is dit gebied alleen geschikt voor veeteelt. Naast melk en soms ook kaas wordt er door veel boeren boter gemaakt. Om de boter te verkopen gaan de boeren naar de markt in Oss.

In 1768 wordt in Oss op de Heuvel een boterwaag gebouwd. Daar wordt voortaan de boter gekeurd en gewogen. Twee families die zich hebben gespecialiseerd in de boterhandel zijn de katholieke familie Jurgens en de Joodse familie Van den Bergh. Na de komst van de boterwaag gaat de familie Van den Bergh in Oss wonen.

De vraag naar boter groeit snel, met name uit Engeland. In de tweede helft van de 19e eeuw is de vraag groter dan het aanbod. Dat zorgt ervoor, dat de handelaren op zoek gaan naar alternatieven. Omstreeks 1870 krijgt Anton Jurgens een recept in handen om kunstboter (margarine) te maken. Hij gaat ermee aan de slag in de Kruisstraat. De margarine komt onder de namen Solo en Vero op de markt. Het hoofdkantoor van Jurgens is gevestigd aan de Kruisstraat in Oss en heet nu de Groene Engel.

Simon van den Bergh krijgt het recept in handen en ook hij begint een margarinefabriek. Zijn fabriek aan het Heschepad produceert het merk Blue Band. Daarmee heeft Oss zijn eerste grote fabrieken. De concurrentie tussen Jurgens en Van den Bergh is groot.

De komst van de spoorlijn

Omstreeks 1870 zijn er plannen om een spoorlijn aan te leggen tussen Den Bosch en Nijmegen. Zowel Anton Jurgens als Simon van den Bergh zien de voordelen van de spoorlijn. Zij zorgen ervoor, dat de spoorlijn over Oss gaat lopen en niet over Heesch zoals het eerste plan was. De spoorlijn wordt in gebruik genomen in 1881.

Om het transport verder te verbeteren zijn er plannen om een kanaal te graven van Oss naar de Maas. De familie Jurgens heeft enkele familieleden in de gemeenteraad. Zij zorgen ervoor dat het kanaal gepland wordt naar de fabriek van Jurgens. Voor Van den Bergh is de maat vol en hij verhuist in 1891 zijn fabriek naar Rotterdam. Van daaruit kan ook gemakkelijker margarine uitgevoerd worden naar Engeland. De verhuizing van Van den Bergh zorgt voor grote werkloosheid in Oss. Werklozen hebben geen recht op een uitkering. Daardoor stijgt de criminaliteit. De Osse benedictine is geboren.

In 1929 verhuist ook Jurgens zijn fabriek naar Rotterdam. Er komt zelfs een fusie tussen de fabrieken van Van den Bergh en Jurgens: de Boterunie. Een paar jaar later fuseert de Boterunie met voedingsmiddelenbedrijf Lever Brothers uit Schotland. Ook de slachterijen van Hartog en Van Zwanenberg (zie verderop) fuseren later met deze bedrijven. Zo ontstaat Unilever. Tegenwoordig is Unilever een van grootste multinationals van de wereld.

De gebouwen van de margarinefabriek van Van den Bergh, op het huidige Jurgensplein. Collectie Stadsarchief Oss

Boterfabriek van Jurgens, met rechts de grote kerk. Collectie Stadsarchief Oss

De Joodse familie Van den Bergh: Daniel van den Bergh

Daniel van den Bergh, de oudste broer van Simon, richt in 1856 een wattenfabriek op. In een woning aan de Molenstraat worden oude stoffen vermalen tot watten. Die worden gebruikt voor meubels, dekens en kleding. Na de dood van Daniel van den Bergh, zet zijn zoon Jacob het bedrijf voort. Vanaf 1880 heet de firma "Gebroeders van den Bergh, beter bekend als Bergoss.

Telkens wordt het bedrijf uitgebreid. In 1888 werken vier man bij het bedrijf. Dat zijn er in 1928 al meer dan 600. Naast het verwerken van oude stoffen, wordt kapok verwerkt en in 1916 komt er ook een weverij. Hier worden tapijten en meubelstoffen geweven.

In 1982 gaat Bergoss failliet en wordt de merknaam overgenomen door de van oorsprong Belgische tapijtfabriek Desseaux (Desso). In de woonwijk het Berghkwartier, gebouwd op de plek van het Bergoss terrein, kun je veel sporen terugvinden die herinneren aan het verleden van de Osse tapijtindustrie.

Fabrieksarbeidster aan het werk in de weverij van Bergoss

Nieuwe woonwijk op het terrein van Bergoss: het Berghkwartier. De zaagtaandaken van de fabriek zijn blijven staan.

De Joodse familie Hartog

Hartog Hartog (zijn voor- en achternaam zijn hetzelfde) start in 1876 een kleine vleeshouwerij op de Wal in Oss. Dit bedrijf groeit snel. In de jaren daarna volgt een uitbreiding met een fabriek voor het verwerken van afvalvet voor de margarine-fabrieken en een zeepfabriek. Als de spoorlijn in Oss klaar is, wordt het gemakkelijker om het vlees te vervoeren naar Rotterdam voor de export naar Engeland. In 1894 verhuist Hartog al zijn bedrijven naar het industrieterrein "Rooijen" tegenover het station. Hij komt dan naast zijn grote concurrent, de slachterij van Van Zwanenberg te zitten. Naast het produceren van vleesproducten begint ook Hartog een margarine fabriek.

In 1929 wordt het bedrijf van Hartog overgenomen door het grote concern Unilever, opgericht door de margarinefabrikanten Van den Bergh en Jurgens. De productie van margarine in de Hartogfabriek wordt overgebracht naar Rotterdam. In Oss blijft alleen het vleesbedrijf over. Hartog gaat zich richten op het produceren van vleeswaren. In 1937 ontstaat de naam Unox. De productie vindt plaats in Oss, de verkoop via Unilever in Rotterdam. De zaken gaan goed. In 1939 werken er ongeveer duizend mensen bij Hartog.

De jaren tijdens en na de oorlog zijn moeilijk. Maar vanaf de jaren 50 van de vorige eeuw gaat het steeds beter. De uitvoer van Unox producten naar het buitenland neemt enorm toe. In 1970 komt de grootste fusie in de vleesverwerkende industrie in Nederland tot stand: die tussen Hartog/Unox en Van Zwanenberg met Unilever.

De Joodse familie Van Zwanenberg: Arnold en Nathan van Zwanenberg

In 1880 wordt in Heesch door Arnold en Nathan van Zwanenberg, de firma Zwanenberg en Co opgericht. Dit bedrijf exporteert kalveren en varkens naar Engeland. Het vee wordt met paard en wagens naar 's-Hertogenbosch vervoerd en vanaf daar per schip naar Rotterdam gebracht. Er is nog geen koelapparatuur, dus de dieren worden pas in Rotterdam geslacht en vervolgens naar Londen verscheept. Totdat op een dag een varken zijn nek breekt voordat het op transport gaat naar Rotterdam. Het dier wordt meteen in Oss geslacht. Het vlees wordt daarna in Engeland toch goedgekeurd. Meteen start de familie Van Zwanenberg een slachterij. Eerst in Heesch, later langs het spoor in Oss. Hier wordt zowat het hele varken

verwerkt: er is een slachterij, een baconzouterij, een vleeswarenfabriek en een huidenzouterij. Ook het vet, bloed en beenderen worden verwerkt. De bekendste naam van de vleesproducten is Zwan. In 1970 fuseren Zwanenberg en Hartog met Unilever.

Saal van Zwanenberg

In 1921 wordt Saal van Zwanenberg directeur van de Zwanenbergfabrieken. Hij zoekt naar een manier om ook het slachtafval te verwerken in plaats van het weg te gooien. Om dit te onderzoeken richt hij Organon op. Het is dan al bekend dat uit alveesklieren insuline gehaald kan worden. Insuline is een middel dat door suikerpatiënten gebruikt

wordt. Insuline wordt het eerste product van Organon. In de jaren daarna groeit Organon uit tot een internationaal bedrijf op het gebied van geneesmiddelen. Vandaag staat de naam Organon weer op de fabrieken tegenover het station in Oss. Aan de kant van de Molenstraat kun je op een grote muurschildering zien dat Organon zich nog steeds met de ontwikkeling van medicijnen bezighoudt.

Na de Tweede Wereldoorlog groeit de bevolking snel en dus ook de vraag naar allerlei producten. De fabrieken in Oss draaien op volle toeren. Er komen ook een fabriek voor verpakkingsmiddelen en een groot transportbedrijf. Al met al is Oss een bloeiende industriestad geworden waarvan de wortels bij vooral Joodse families liggen.

Lesbrief Joden in Oss 2:

De synagoge(n) van Oss

Interieur van de synagoge aan de Koornstraat in Oss. Aquarel van H. de Laat, ca. 1925. Brabant Collectie KUB Tilburg.

Het middelpunt van het Joodse leven in Oss.

Wat ga je doen?

Je gaat je verdiepen in de geschiedenis van de synagoge(n) in Oss.

Hoe pak je het aan?

- Je bestudeert de informatie.
- Je maakt de opdrachten.
- Je gaat op locatie onderzoek doen. (keuze)
- Maak een mindmap.
- Je geeft met elkaar een presentatie voor je klas. (keuze)

1. Informatie

Wat is een synagoge? Hoe zagen de synagogen van Oss eruit? Wat gebeurt er in een synagoge? Hoe zag de Joodse gemeenschap van Oss eruit?

Synagoge

Het woord synagoge komt van het Grieks en betekent plaats van samenkomst. Een synagoge is een gebedshuis voor Joden. Zoals een kerk dat is voor christenen en een moskee voor moslims. Maar een synagoge is niet alleen een gebedshuis. In de synagoge komen Joden ook bij elkaar om te leren, elkaar te ontmoeten, feesten te vieren en gebeurtenissen te herdenken. De synagoge wordt ook "sjoel" genoemd. Dit komt van het Duitse woord "Schule" (school). Een synagoge kan zo klein zijn als een huiskamer, of juist heel groot zoals de Portugese Synagoge in Amsterdam.

De synagogen van Oss

Al in de Middeleeuwen wonen er Joden in Oss en omgeving. In de achttiende eeuw zijn er Joodse inwoners in Oss, Berghem, Lith, Ravenstein en Heesch. Er komt in die tijd in Oss een echte Joodse gemeenschap tot ontwikkeling. De Joodse gemeente houdt haar godsdienstige bijeenkomsten in particuliere woningen of reist naar de synagoge in 's Hertogenbosch. Begin negentiende eeuw is de Joodse gemeenschap zo hard gegroeid dat er aan de Varkensmarkt in Oss een synagoge wordt opgericht. In 1831 wordt deze eerste synagoge vervangen door nieuwbouw aan de Koorstraat. Dit gebouw wordt later uitgebreid met een school en een ambtswoning voor de koster en/of godsdienstleraar. In hetzelfde huis is ook een schoollokaal (sjoel) en een vergaderzaal. Hiervan is in de Koorstraat de ambtswoning nog te zien, op huisnummer 1.

De buitenkant van de synagoge aan de Koorstraat in 1943. Foto: Leo van den Bergh, collectie Stadsarchief Oss.

Een Joods huwelijk in 1942. Het bruidspaar loopt op het pleintje tussen de ambtswoning en de synagoge.
Foto: Leo van den Bergh, collectie Stadsarchief Oss.

Joodse kinderen krijgen les op de Joodse lagere school. Arme Joodse kinderen krijgen gratis les. In het begin van de twintigste eeuw wordt er alleen nog godsdienstles gegeven. Zowel aan jongens als aan meisjes. De synagoge en de ambtswoning aan de Koorstraat vormen samen het centrum van het Joodse leven in Oss. Dat duurt tot aan de Tweede Wereldoorlog.

In de Tweede Wereldoorlog is het merendeel van de Joodse inwoners uit Oss door de Duitsers opgepakt en gedeporteerd naar de concentratiekampen. Voordat de Jodenvervolgung in Oss begint, wonen er 364 Joden in Oss. Van hen zijn

er 269 weggevoerd. Slechts 6 mensen overleven de concentratiekampen. 70 Joodse inwoners uit Oss overleven de oorlog door onder te duiken. De synagoge aan de Koorstraat wordt in de oorlog door NSB'ers geplunderd en zwaar beschadigd. Na de bevrijding is de synagoge niet meer te restaureren. De voorgevel is wel bewaard gebleven en is nu gemeentelijk monument. Op de hoek van de Smalstraat en de Oude Kerkstraat in Oss is daarna een nieuwe synagoge gebouwd. Deze wordt in 1959 ingewijd en heeft tot de jaren 90 dienstgedaan. Tegen die tijd is de Joodse gemeenschap te klein geworden om de synagoge te kunnen onderhouden. In 2010 is de synagoge definitief gesloten. Het gebouw is daarna verbouwd tot een woning met kantoor.

Hoe ziet een synagoge eruit?

Waar ter wereld je ook komt, de inrichting van een synagoge is overal hetzelfde. Dit is er te zien in een synagoge:

In het midden vooraan staat de **Heilige Ark**. Dit is een kast waarin de **Torarollen** worden bewaard. De Tora is het eerste deel van de Tenach, het Joodse heilige boek. Hierin staan de verhalen, regels en voorschriften die voor Joden belangrijk zijn. Iemand die met zijn gezicht naar de ark staat, kijkt in de richting van Jeruzalem. Jeruzalem is de heilige stad voor Joden omdat daar de tempel heeft gestaan.

Boven de Ark is een afbeelding te zien van de **Tien Woorden**. Deze zijn in Hebreeuwse letters op twee borden geschreven.

In de buurt van de Ark hangt een **lamp** die altijd brandt: het eeuwige licht. Dit is ter herinnering aan het licht dat ooit in de Tempel van Jeruzalem brandde. Er staat ook een grote kandelaar in de synagoge met zeven armen. Dit is de **menora**. In het midden van de synagoge is een verhoging waar de Tora gelezen wordt, de **bima**. In orthodoxe synagogen zitten de mannen rondom de bima en de vrouwen boven op een van de galerijen. In liberale synagogen zitten mannen en vrouwen gewoon op banken naast elkaar.

Het interieur van de synagoge aan de Oude Kerkstraat in 1990.
Foto: Ed Francissen, collectie Stadsarchief Oss.

De nieuwe synagoge, ontworpen door de Osse architect Jos Bijnen. Ansichtkaart uit 1960, collectie Stadsarchief Oss.

Wat gebeurt er in de synagoge?

De **sabbat** is de heilige dag van de joden. De sabbat begint op vrijdag als de zon ondergaat en duurt tot zonsondergang op zaterdag. Het doel van de sabbat is dat mensen tot rust komen. De Joden ontmoeten elkaar dan in de synagoge. Er mag een dienst worden gehouden als er tenminste 10 mannen van 13 jaar of ouder aanwezig zijn. Ook als er geen **rabbijn** aanwezig is mag de dienst doorgaan. Tijdens de dienst wordt er gebeden, gezongen en uit de Tora gelezen. Een rabbijn is een leraar, iemand met kennis van de joodse wet. In de dienst is de **chazan** (voorzanger) de belangrijkste

persoon die in het gebed voorgaat. Omdat zang een belangrijke rol speelt bij de joodse dienst, is er vaak een professionele chazan in dienst. Ook de Joodse gemeente in Oss had lange tijd een eigen chazan.

Wie komen er in de synagoge?

De rabbijn, de chazan en de gelovigen. Voor iedereen is er plaats in de synagoge. Mensen uit alle lagen van bevolking komen er samen: arbeiders, huisvrouwen, fabrieksdirecteuren, kinderen. Vooral tijdens Joodse feestdagen is de synagoge druk bezocht. Bijvoorbeeld iedere week met sabbat en met het Poerimfeest.

De synagoge is heel belangrijk in de Joodse gemeenschap. Het is de centrale plaats voor studie, verenigingen en bijeenkomsten. Zo komen de Joodse vrouwen er bij elkaar en oefent de toneelvereniging er een nieuw toneelstuk. De synagoge is meer dan een gebedshuis alleen.

Het overbengen van de Joodse gebedsrollen (de Tora) naar de nieuwe synagoge in Oss in 1959.
Foto: Daan Scholte, collectie Stadsarchief Oss.

Lesbrief Joden in Oss 3:

Joodse vluchtelingen in Oss

Voetgangers bekijken een Joodse winkel in Berlijn die beschadigd is tijdens de Kristallnacht, 10 november 1938.

Bron: <https://www.britannica.com/event/Kristallnacht>

Gevlucht voor de nazi's in Duitsland maar niet welkom in Nederland en ook niet veilig.

Wat ga je doen?

Je gaat je verdiepen in de situatie van Joodse vluchtelingen in Nederland en in Oss, voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog.

Hoe pak je het aan?

Je bestudeert de informatie.

Je maakt de opdrachten.

Je gaat op locatie onderzoek doen. (keuze)

Maak een mindmap.

Je geeft met elkaar een presentatie voor je klas. (keuze)

1. Informatie

Vluchtelingen uit Duitsland

Adolf Hitler komt in 1933 aan de macht in Duitsland. Vanaf dat moment ontstaat een vluchtelingenstroom van Duitsers die hun leven in Duitsland niet meer zeker zijn. Onder hen zijn veel Joden. Zij krijgen in Duitsland te maken met allerlei maatregelen die ervoor moeten zorgen dat ze steeds meer geïsoleerd worden in de samenleving. Op 9 en 10 november 1938 komt het tot een uitbarsting van geweld tegen de Duitse Joden. Dit is de Kristallnacht: nazi's vernielen Joodse winkels, synagogen en huizen en mishandelden Joden op grote schaal. Steeds meer Joden proberen Duitsland te ontvluchten. Velen steken de grens over naar Nederland.

Kijk hier een filmpje over de Kristallnacht (03:41 min):

<https://schooltv.nl/video/de-kristallnacht-van-1938-uitbarsting-van-joden-haat-in-duitsland/#q=antisemitisme>

Hoe worden de Joodse vluchtelingen hier ontvangen?

In het begin wil de Nederlandse regering de vluchtelingen helpen. Voorwaarde is dat zij zich netjes moeten gedragen. Maar als het aantal vluchtelingen steeds groter wordt verandert deze tolerante houding.

Veel mensen zijn bang dat de vluchtelingen de banen van Nederlanders inpikken. Andere Europese landen hebben een streng toelatingsbeleid, Nederland wil niet minder streng zijn. Ook is de Nederlandse regering bang dat door de komst van veel Joodse vluchtelingen de haat tegen de Joden toeneemt. Vanaf 1934 komen er allerlei maatregelen die het Joden moeilijk maken om zich te vestigen in Nederland.

In 1938 draait de nieuwe minister van Justitie Carel Goseling de poorten van Nederland nog verder op slot. Vluchtelingen zijn helemaal niet meer welkom. In een brief aan ambtenaren en grensbewakers schrijft Goseling dat vluchtelingen 'ongewenste elementen voor de Nederlandse maatschappij' zijn die terug moeten naar het land van herkomst.

Premier Hendrik Colijn verklaart datzelfde jaar dat 'de Regeering van oordeel is dat ons beperkt territorium in beginsel voor de eigen bevolking moet blijven gereserveerd.' Alleen vluchtelingen die met papieren kunnen aantonen dat ze op doorreis zijn naar bijvoorbeeld Engeland, worden nog tijdelijk toegelaten.

Kamp Westerbork

Uiteindelijk besluit de Nederlandse regering om toch 7000 Joden op te nemen. Maar dan wel in een centraal kamp: Kamp Westerbork in Drenthe. De regering wil zelf geen geld uitgeven aan de opvang van Joodse vluchtelingen. De bouw van Kamp Westerbork wordt betaald door de Joodse gemeenschap in Nederland. Na de bezetting van Nederland in mei 1940 door Duitsland, wordt Kamp Westerbork een concentratiekamp. Vanuit Westerbork wordt de Joodse bevolking gedeporteerd naar de vernietigingskampen.

Joodse vluchtelingen in Oss

Vanaf de jaren 30 komen er Joodse vluchtelingen, vooral uit Duitsland, naar Oss. Na april 1940 neemt het aantal vluchtelingen dat naar Oss komt flink toe. Er is een lijst van bijna 90 mensen gevonden. De Joodse gemeenschap in Oss zorgt voor de vluchtelingen. Vluchtelingen mogen niet

werken. Zij zijn voor hun levensonderhoud afhankelijk van anderen. Joodse families die werkzaam zijn bij Bergoss, Organon en Zwanenberg helpen hen. Werknemers met een jaarinkomen van meer dan 3000 gulden (dat kun je vergelijken met een inkomen van 30.000 euro in 2022) zorgen voor een of meer vluchtelingen. In 1942 telt Oss 364 Joodse inwoners, waaronder 61 die voor de nazi's vanuit Duitsland naar Nederland zijn gevlucht. Waarschijnlijk wonen er in Oss in die tijd meer Joden. Zij staan onder vreemdelingtoezicht en komen daarom in de bevolkingsadministratie niet voor. Helaas zijn de Joodse vluchtelingen in Oss ook niet veilig. Vanaf 1942 wordt het grootste deel van de Joden in Oss opgepakt en weggevoerd. Zij zijn bijna allemaal vermoord.

Op 4 augustus 1944 worden de laatste Joodse Ossenaren door Jodenjagers opgehaald en op transport gesteld naar Westerbork.

Erna en Carl Passmann

Lesbrief Joden in Oss 4:

Het babyboek van Florence van Gelder

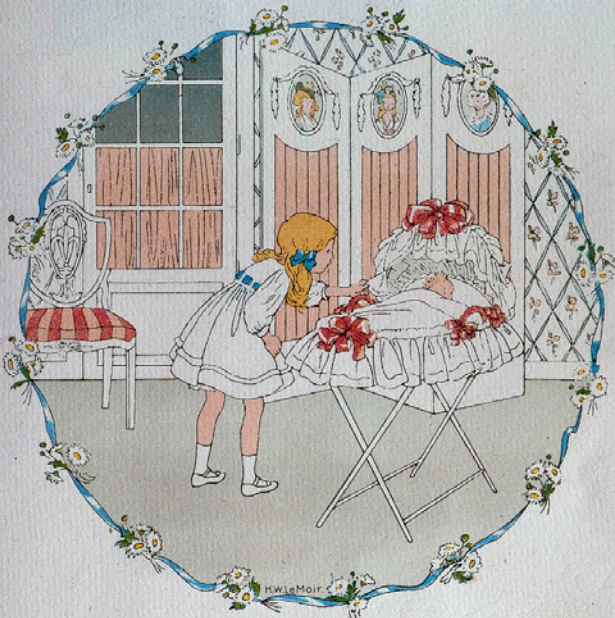
Geboren in Oss in 1938, vermoord in Sobibor in 1943.

Wat ga je doen?

Je gaat je verdiepen in het leven van het Joodse meisje Florence van Gelder en de tijd waarin zij leefde.

Hoe pak je het aan?

- Je bestudeert de informatie.
- Je maakt de opdrachten.
- Je gaat op locatie onderzoek doen. (keuze)
- Maak een mindmap.
- Je geeft met elkaar een presentatie voor je klas. (keuze)

Florence Berthe

*geboren 4 Juni 1938
te 19 u. 45*

1. Informatie

Florence Berthe van Gelder is geboren op 4 juni 1938 om 19.45 uur. Haar moeder heet Suzanna van Gelder en is bij de geboorte van Florence 39 jaar. Haar vader is Abraham van Gelder. 39 jaar is best wel oud in die tijd om voor de eerste keer moeder te worden. Suzanna en Abraham zijn dan ook dolgelukkig met hun dochtertje, hun eerste en enige kind.

Zij wonen aan het Mgr. Van den Boerpark in Oss op nummer 6. De vader van Florence heeft een goede baan als chemicus bij Organon. Het huis aan het Mgr. Van den Boerpark is vlakbij zijn werk. De moeder van Florence is huisvrouw. Zij maakt voor Florence een babyboek. Daarin houdt ze de groei en ontwikkeling bij van Florence. Ze laat Florence zelf vertellen in het babyboek.

Juli 1938

"Ik lachte toen ik zes weken oud was voor de eerste keer. Vader gelooft het nog niet! En ik heb zoo mijn best gedaan."

Februari 1939

"Ik kruip al een beetje maar het gekke is dat ik altijd achteruit kruip en dus verder van mijn speelgoed afschuif in plaats van er naar toe. Tenslotte zit ik dan in een hoek!"

Voorjaar 1940

"'s Morgens om elf uur begon ik al 'papa' te roepen want dan mocht ik met mama mee naar de fabriek om papa te halen. Onderweg kwamen we allerlei bekenden tegen: soldaten, 'daat', de 'man' voor de kerk, de kippetjes en tegen alles zei ik: daag!, ook tegen iedere 'daat'."

Mei 1940

"Een maand voor ik twee jaar oud werd brak de oorlog uit. Er was veel drukte en er kwamen vlieg-machines over waarvoor ik erg bang was. We kwamen niets dan auto's met vreemde soldaten tegen die helemaal niet vriendelijk waren zoals we in Oss altijd gezien hadden."

Hoe het afliep met Florence en haar ouders

In augustus 1942 werd Abraham van Gelder ontslagen bij Organon, samen met andere Joodse werknemers. Salaris wordt niet meer uitbetaald. Abraham gaat werken als leraar op het Joods Lyceum in Den Bosch. Hierdoor kunnen hij en zijn gezin nog een tijdje uit Duitse handen blijven. Als leraar is hij "gesperrt". Dat wil zeggen dat hij voorlopig niet op transport wordt gesteld.

Florence en haar ouders worden in april 1943 opgepakt. Vanuit Oss worden ze naar het concentratiekamp in Vught gebracht. Begin juni gaat Florence van Vught naar Westerbork, samen met nog 1000 andere Joodse kinderen van 0 tot 16 jaar. Omdat Florence nog zo jong is mag een ouder mee als begeleider. Dat is haar moeder. Haar vader moet in Vught achterblijven. Van Westerbork

bork worden Florence en haar moeder naar het concentratiekamp Sobibor in Polen gebracht. Daar zijn ze op 16 juli 1943 vergast. Florence is 5 jaar oud, haar moeder 44 jaar.

Abraham van Gelder wordt van Vught naar een kamp in Wüstegiersdorf (het huidige Gluszyca in Polen) gebracht. Daar moet hij werken in een steengroeve waar graniet uit de grond wordt gehaald. Op 14 april 1945 is hij daar op 44 jarige leeftijd gestorven door honger en uitputting.

Vasthouden is niet
woordig, hoor!

Ik kan ook alleen zitten

Vader, kijk eens naar die
rare-kiek man!

Ik kan mijn voet al
vastpakken

Lesbrief Joden in Oss 5:

De roof van Joods bezit in Oss tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De kapperszaak aan Spoorlaan 18 in 1949

Hoe Kaatje Mozes – van Dijk haar huis kwijtraakte en niet terugkreeg.

Wat ga je doen?

Je gaat je verdiepen in wat er tijdens de oorlog met de bezittingen van de Joden gebeurt nadat ze uit Oss moeten vertrekken naar een concentratiekamp of naar een onderduikplaats. Wat is de rol van de gemeente en mede-Ossenaren? Hoe gaat het verder na de oorlog?

Hoe pak je het aan?

Je bestudeert de informatie.

Je maakt de opdrachten.

Je gaat op locatie onderzoek doen. (keuze)

Maak een mindmap.

Je geeft met elkaar een presentatie voor je klas. (keuze)

1. Informatie

In mei 1940 wordt Nederland bezet door Duitsland. Vanaf dat moment komen er anti-Joodse maatregelen. Op deze manier wordt het steeds lastiger voor Joden om deel uit te maken van het gewone leven. Ze komen apart te staan van de andere Nederlanders. Dit gebeurt ook in Oss. Joden mogen niet meer op bepaalde plekken komen in Oss. Daar staat een bord "Verboden voor Joden". Joodse kinderen mogen niet meer naar school. Iedereen die Joods is moet zich laten registreren bij de gemeente. Geleidelijk aan horen Joden er niet meer bij. Het is uiteindelijk de bedoeling van de Duitse bezetters om alle Joden te vernietigen.

Maar voordat het zover is willen ze al het geld en bezittingen van de Joden in handen krijgen. Vanaf 1941 moeten alle gemeenten lijsten maken van

woningen en stukken grond van Joodse inwoners. Deze huizen worden in beslag genomen. Alles wat in de huizen staat zoals meubels, apparaten en schilderijen, wordt afgevoerd naar Duitsland.

Nederlandse makelaars die samenwerken met de Duitse bezetter zorgen voor de verkoop van Joodse huizen. Ze verdienen er veel geld mee. Degenen die een "Joodse" woning kopen hebben ook voordeel, omdat de huizen veel te goedkoop verkocht worden.

Ook in Oss worden de huizen en bezittingen van Joodse inwoners in beslag genomen.

De rol van het gemeentebestuur

Het gemeentebestuur van Oss, de technische dienst van de gemeente en de politie werken mee aan de uitvoering van de maatregelen tegen de Joodse Ossenaren.

- De gemeente maakt op verzoek van de bezetters, lijsten van woningen van Joodse eigenaren en van woningen die door Joden gehuurd worden.
- De huizen worden leeggehaald en de inboedels worden opgeslagen.
- De politie van Oss controleert of alles goed verloopt.

De rol van de niet-Joodse Ossenaren

Veel "Joodse woningen" komen tijdens de oorlog in handen van "gewone" Ossenaren. De huizen zijn gewild omdat ze voor veel te weinig geld worden verkocht. De Duitsers willen de huizen snel verkopen en geld verdienen. Na de oorlog blijven de meeste woningen in bezit van degenen die ze tijdens de bezetting hebben gekocht omdat de Joodse eigenaars de concentratiekampen niet overleefd hebben. Sommige woningen worden wel teruggegeven. Maar dat kost veel moeite.

Het verhaal van Kaatje Mozes-van Dijk is hier een

voorbeeld van. Zij heeft na de oorlog hard moeten vechten voor haar huis. Uiteindelijk lukt het niet om haar huis terug te krijgen.

Het verhaal van Kaatje Mozes van Dijk

Spoorlaan 18

Het is 1939 als Kaatje Mozes aan de Spoorlaan in Oss komt wonen. Haar man Louis is jaren geleden gestorven. Haar zonen Alex en Max wonen bij haar. Het huis op Spoorlaan 18 is ruim voor Kaatje, Alex en Max. Het pand heeft twee verdiepingen en is ingeklemd tussen de kapsalon en het woonhuis van de familie Dieltjens op nummer 14-16 en de drukkerij van de Joodse familie Van Os op nummer 20-22. Ze huurt het huis van de Joodse huisbaas Leman Parfumeur.

Het huis is sober en eenvoudig. Maar dat is ook niet gek voor een huurprijs van 25 gulden per maand (nu 288 euro). Het huurcontract dat ze in juni 1939 met Parfumeur afsluit is 'voor de duur van het leven' en er is zelfs een bepaling opgenomen die haar het recht geeft tot koop als Parfumeur komt te overlijden. Hier zit ik goed denkt Kaatje.

De Spoorlaan in 1939, met rechts op de voorgrond het populaire Hotel Luijk © Collectie Stadsarchief Oss

Kaatje duikt onder

Al snel na de bezetting van Nederland in 1940 ziet Kaatje dat het voor Joodse mensen steeds gevaarlijker wordt. Joden worden niet meer toegelaten in een aantal winkels. En aan het hek van het Jan Cunenpark hangt een bord 'Verboden voor Joden'. Wanneer ze op 24 augustus 1942 een brief ontvangt waarin staat dat ze zich een dag later moet melden voor 'wegvoering naar Polen', besluit ze met haar zoons onder te duiken.

Dieltjens koopt het pand Spoorlaan 18

Het vertrek van Kaatje en haar zoons valt al snel op. Buurman Dieltjens, die met zijn vrouw en vier kinderen in een krappe benedenwoning achter zijn kapsalon woont, grijpt zijn kans. Hij vraagt de eigenaar Parfumeur om het huis te kopen waar tot voor kort Kaatje en haar zoons wonen. Parfumeur zegt dat hij geen bezwaar heeft tegen de verkoop. Hij wil geen ruzie met Dieltjens. En hij wil niet opvallen. Parfumeur is immers ook Joods, oud en heeft een slechte gezondheid. Tot nu toe hebben de Duitsers hem met rust gelaten. Maar dat kan zo maar veranderen. Er is altijd de dreiging van deportatie naar de kampen.

Toch twijfelt Dieltjens of het wel eerlijk is als hij het huis van Kaatje Mozes koopt. In 1942 schrijft hij een brief aan burgemeester De Bourbon. Daarin vraagt hij wat de burgemeester vindt van de aankoop van het huis. De burgemeester antwoordt dat het alleen maar goed is als de eigenaar van het huis het eens is met de verkoop. Omdat Parfumeur de eigenaar is denkt Dieltjens dat het wel goed zit en hij koopt het huis.

Voor 4.250 gulden (zo'n 22.000 euro) wordt Dieltjens op 25 maart 1943 de nieuwe eigenaar van Spoorlaan 18. Na de overdracht laat Dieltjens het pand flink verbouwen, voor 6000 gulden (nu 70.000 euro). De opkamer wordt gelijkvloers gemaakt, de kelder verdiept en boven worden twee kamers groter gemaakt. Voor in het pand, met uitzicht op de drukke Spoorlaan, komt de herenkapsalon. Achter in het pand wordt plek ingeruimd voor een dameskapsalon. Er is boven en beneden ruimte genoeg voor zijn vrouw, vier kinderen en een inwonende dienstbode. De meubels van Kaatje Mozes worden tijdelijk elders opgeslagen. Later haalt de bezetter de spullen op. Majoor Van Aanholt van de politie is erbij, verbreekt de zegels en ziet toe op de ontruiming. Alleen de brandkast

van de familie Mozes blijft achter. Die is te zwaar om te tillen.

Er staan kaptafels in de woonkamer

Bijna twee jaar lang kan Dieltjens ongestoord knippen en wonen aan Spoorlaan 18. Maar dan wordt het zuiden van Nederland eind 1944 bevrijd. Kaatje, Max en Alex Mozes verlaten hun onderduikadres en keren terug naar Oss. Naar huis denken ze. Maar het huis aan de Spoorlaan 18 is hun huis niet meer. Het huis is een kapperszaak geworden. Er staan kaptafels waar hun woonkamer was en kinderbedjes in hun slaapkamers. De gevel oogt nog hetzelfde, maar van binnen is het bijna onherkenbaar veranderd. Wat nu?

Kaatje en de jongens zoeken hulp bij de Joodse gemeenschap. Ze krijgen onderdak in de ambts-woning van de oude synagoge aan de Koornstraat. Dit is een vervallen en verwaarloosd huis, dat zo vochtig is dat het behang van de muren afbladdert. De woonruimte is klein, zeker met twee volwassen zonen en een inwonende schoondochter. Max' eerste dochter Sia wordt geboren tijdens het verblijf in de synagoge. Het is een ongezonde woonomgeving.

Twee vrouwen gaan de strijd aan

Kaatje laat het er niet bij zitten. Zij wil haar huis aan de Spoorlaan 18 terug hebben. Het is het begin van een lange strijd. Kaatje krijgt steun van een andere vrouw die niet met zich laat sullen: Eva Hes-Beek. Eva Hes is aangesteld als bewindvoester van

Een familiefoto met Kaatje als stralend middelpunt
© Privécollectie

Leman Parfumeur. Die is in augustus 1944, enkele weken voor de bevrijding van Oss, naar Auschwitz gedeporteerd en daar vermoord.

De twee vrouwen richten zich in januari 1946 tot de Raad voor Rechtsherstel in Den Haag. Deze Raad is opgericht om de geroofde bezittingen van Joodse inwoners aan de rechtmatige eigenaren terug te geven. Ze beroepen zich op het huurcontract dat Kaatje Mozes met Parfumeur had afgesloten en eisen dat het koopcontract van Dieltjens nietig wordt verklaard. Maar de kapper zegt helemaal niets te weten van het bestaan van een huurcontract. Volgens hem heeft Parfumeur daar nooit met hem over gesproken.

'Het huurcontract bestaat wel degelijk'

Kaatje Mozes en Eva Hes-Beek laten vijf getuigen voor de rechter verklaren dat het huurcontract wel degelijk bestaat. Een van de getuigen verklaart zelfs dat hij Dieltjens nog waarschuwde bij het tekenen van het koopcontract. Die zou hebben geantwoord dat hij bij de aankoop van de Spoorlaan 18 'het risico nam'.

Voor de Raad voor Rechtsherstel is de zaak duidelijk. Die oordeelt op 2 augustus 1946 in het voordeel van de familie Mozes. Dieltjens moet binnen een maand het pand te verlaten. Kaatje kan terug naar haar woning.

Wat doet burgemeester Delen?

De nieuwe Osse burgemeester Delen grijpt in. Hij is niet van plan Dieltjens en zijn gezin zomaar uit het pand te zetten. Door de woningnood komt de familie dan op straat te staan en dat wil hij het gezin met de vier kinderen niet aandoen. Kapper Dieltjens heeft vijf personen in dienst. Die zouden zonder werk komen te zitten. Bovendien kan Oss niet zonder een goede herenkapper.

Burgemeester Delen geeft keer op keer uitstel van verhuizing aan kapper Dieltjens. Totdat Dieltjens

in juli 1947 terecht kan in een huis aan de Kerkstraat 7. Maar Dieltjens heeft hier weinig zin in. Het huis is te klein voor de kapperszaak. En hij wil niet weg uit de Spoorlaan, waar voor een kapper meer klanten te verwachten zijn. Dieltjens komt nu met een eigen voorstel. Kaatje Mozes en haar kinderen mogen van hem in de andere ruimten van het pand aan de Spoorlaan wonen. Daarvoor wil hij de gasleiding wel naar de bovenwoning doortrekken.

Dan maar het huis Spoorlaan 18 delen

Na ruim tweeënhalp jaar in de vochtige synagoge gaat de familie Mozes hiermee akkoord. Daardoor ontstaat de bizarre situatie dat oorlogsprofiteur Dieltjens en oorlogsslachtoffers Mozes het pand aan de Spoorlaan delen. Dieltjens heeft beneden zijn kapsalon, boven wonen Kaatje en haar zoon Alex. Max Mozes en zijn jonge gezin wonen achter de kapperszaak. Ieder heeft een eigen ingang aan de voorzijde van het pand. Van contact tussen de twee families is geen sprake. Een enkele toenadering door Dieltjens wordt door Max Mozes afgehouden, daar heeft hij geen trek in. Zijn familie loopt met een grote boog om de kapperszaak heen.

Hoe gaat het verder?

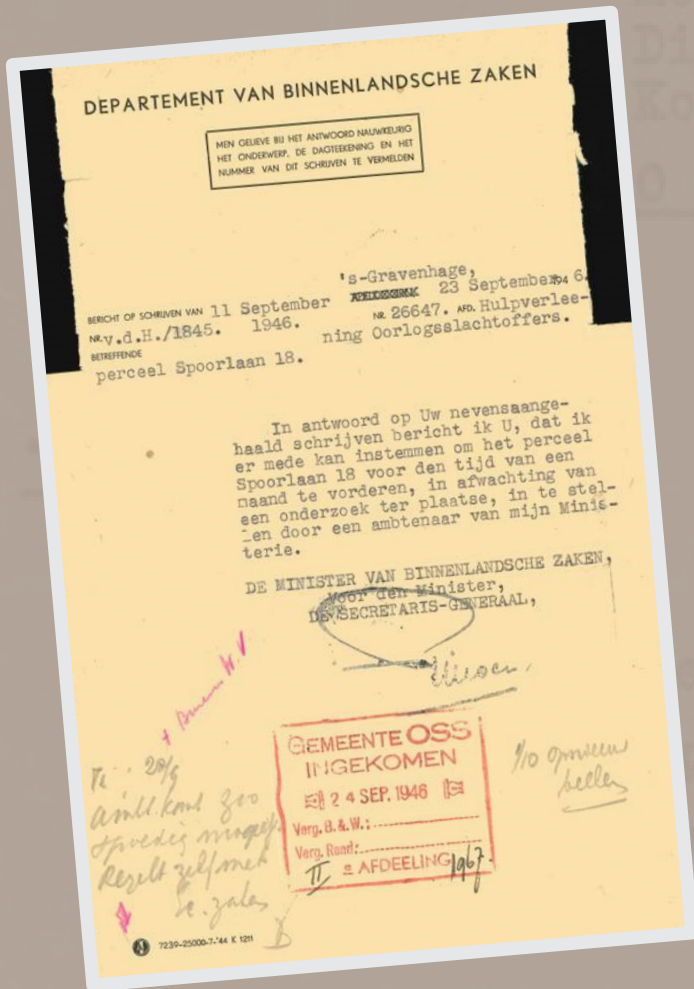
Alex Mozes trouwt in 1949 en verhuist met zijn vrouw naar de Duivenstraat in Oss. In 1953 verhuizen ook Max en zijn gezin samen met Kaatje naar een nieuw huis aan de Kloosterstraat in de stad. Daar brengt Kaatje nog twee jaar door, voordat ze op 72-jarige leeftijd sterft. De kapsalon van Dieltjens blijft tot 1984 gevestigd aan de Spoorlaan.

Tenslotte...

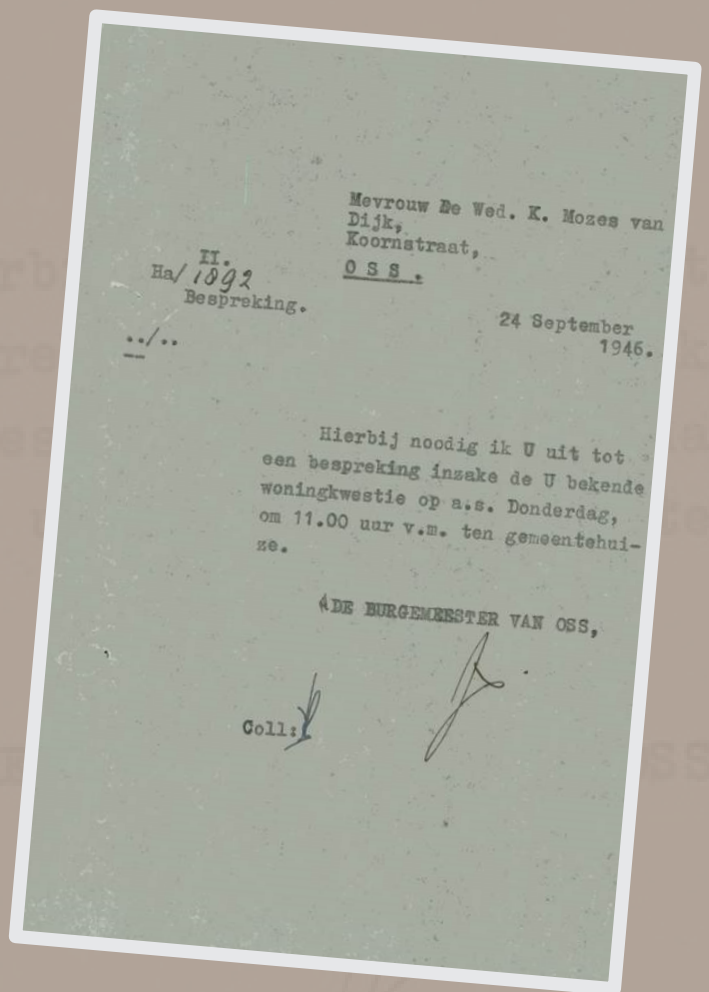
De familie Mozes is niet de enige familie die bij thuiskomst moet vechten voor haar huis. Een tiental andere Joodse families slaagt er met veel moeite in om het huis wat haar eigendom is, terug te claimen. In Oss zijn 70 woningen door de Duitse bezetter in beslag genomen en verkocht. De inboedels van vijftig woningen die door Joodse inwoners worden gehuurd van niet-Joodse eigenaren zijn door de bezetter in beslag genomen. De gemeente, de politie en de technische dienst van de gemeente werken mee aan de beroving van de Joodse medeburgers. Niet Joodse Ossenaren die de geroofde huizen kopen profiteren van de lage koopprijzen. Veel Joodse eigenaren overleven de oorlog niet. De verkochte Joodse woningen blijven zo in het bezit van deze Ossenaren. Zij verdienen veel geld ten koste van de ondergang van hun Joodse medeburgers.

De kapperszaak aan Spoorlaan 18 in 1949

De burgemeester mag van de minister van Binnenlandse Zaken de woning van Kaatje Mozes vorderen. © BHIC

Kaatje Mozes wordt weer eens ter bespreking uitgenodigd op het gemeentehuis in Oss. © BHIC

Lesbrief Joden in Oss 6:

De overlevenden

Oorlogsmonument aan de Nieuwe Hescheweg. Het beeld staat symbool voor de vele Joodse inwoners van Oss die in de Tweede Wereldoorlog zijn gedeporteerd door de bezetter.

In 1945 is de oorlog afgelopen, maar voor de Joden die terugkwamen niet voorbij.

Wat ga je doen?

Je gaat je verdiepen in de situatie van Osse Joden die de oorlog hebben overleefd. Hoe ging hun leven verder nadat ze de onderduik of de verschrikkingen van het concentratiekamp hadden overleefd?

Hoe pak je het aan?

Je bestudeert de informatie.

Je maakt de opdrachten.

Je gaat op locatie onderzoek doen. (keuze)

Maak een mindmap.

Je geeft met elkaar een presentatie voor je klas. (keuze)

1. Informatie

Voor de oorlog wonen er 140.000 Joden in Nederland. 107.000 Joden worden gedeporteerd naar de concentratiekampen. 102.000 van de Nederlandse Joden overleven de oorlog niet. In vergelijking met de andere West-Europese landen is dit het hoogste percentage.

In de eerste maanden na 5 mei 1945 komen maar ongeveer 5500 Joodse overlevenden uit de concentratiekampen terug in Nederland. Anderen kunnen hun onderduikadressen verlaten. Allemaal willen zij terug naar hun oude woonplaats, naar hun huis. Wat treffen zij aan? Hoe voelen zij zich? Hoe gaat hun leven verder?

De situatie in Nederland kort na de oorlog

De Joden die terugkeren uit de concentratiekampen hebben het niet gemakkelijk. Van een warm welkom is in de meeste gevallen geen sprake. Alle mensen die willen terugkeren naar Nederland worden bij de grens tegengehouden. Iedereen moet geregistreerd worden. Een aantal Nederlanders heeft tijdens de oorlog samengewerkt met de Duitse bezetter. Deze Nederlanders moeten bestraft worden. De Joodse overlevenden vormen een kleine groep binnen de groep mensen die na de bevrijding terugkeren. Voor het verhaal van wat de Joden in de kampen en in de onderduik hebben meegemaakt is geen aandacht.

Veel Nederlanders hebben het ook niet gemakkelijk gehad tijdens de oorlogsjaren. In Noord-Nederland sterven tijdens de hongerwinter 20.000 tot 25.000 mensen. "Wij hebben hier ook honger gehad" is een veel gehoorde reactie als Joden vertellen over hun ervaringen in het concentratiekamp.

In een aantal gevallen krijgen Joden die terugkeren te maken met regelrechte Jodenhaat. In kranten staan berichten en ingezonden brieven waarin staat "dat de Joden niet te machtig moeten worden", dat ze "uit zijn op de beste banen". Er wordt ook gezegd: "waarom hebben ze jou niet in het kamp gehouden" en "het is jammer dat er nog zoveel (Joden) levend zijn teruggekomen".

Bij terugkomst kunnen velen niet meer terug in hun eigen huis. Het is verkocht of opnieuw verhuurd. Dit is ook het geval in Oss. Van 120 gezinnen zijn de huizen afgepakt en de inboedels verkocht. Omdat er na de oorlog veel woningnood is moeten overlevenden die hun huis kwijt zijn, lang op een huis wachten.

Spullen die in bewaring zijn gegeven bij kennissen en burens krijgen overlevenden in veel gevallen niet terug of alleen tegen betaling.

De eerste maanden na de bevrijding is er grote onzekerheid over het lot van familie en vrienden. Wie heeft het kamp of de onderduik overleefd en

wie niet? Van Joodse kinderen die in de oorlog ondergedoken zijn bij een pleeggezin, moeten de ouders of andere familieleden gezocht worden. Vaak komen ze erachter dat ze geen ouders of familie meer hebben. De pleeggezinnen vinden het soms moeilijk een kind waar ze aan gehecht zijn, weer af te staan.

De situatie in Oss

Twee mensen die de oorlog overleven door onder te duiken vertellen hun verhaal. Het is de in Oss geboren Chelly van Dijk en Miel Andriessse van wie de moeder geboren is in Oss. Wat hebben ze tijdens de oorlog meegemaakt en hoe heeft dat hun verdere leven beïnvloed?

1. Chelly van Dijk

Chelly met haar broer les, foto genomen net voordat ze zijn ondergedoken.

Chelly is 7 jaar als de oorlog uitbreekt. Haar vader is Isidoor (les) van Dijk. Hij heeft samen met zijn twee broers, Leonard en Alexander, een kleermakerij en een winkel in manufacturen in Oss aan de Heuvel, op nummer 40. Alexander maakt maatkostuums, Leonard staat in de winkel. Isidoor legt de contacten met klanten en haalt opdrachten binnen. Leonard woont met zijn gezin boven de winkel. Isidoor en Alexander wonen in de Dr. Hermanslaan op nummer 9 en 8.

Chelly vertelt: "Oom Leonard stond in de winkel met zo'n grote toonbank met schappen daarachter. Hij woonde met tante Ro en de kinderen ook in dat pand. Ik kan me nog herinneren dat de keuken beneden was. Mijn broer les en ik kwamen daar natuurlijk wel eens spelen. Mijn neefje Flipje was een paar jonger dan ik. Mijn neef Izak een paar jaar ouder. Ik weet nog goed dat hun moeder, mijn tante Ro, vaak aan het bakken was. Onze moeders baktten allemaal in die tijd. Wij mochten dan de kom uitlikken of je kreeg een bolletje deeg."

"Op een gegeven moment kregen wij een oproep om ons te melden voor het kamp. Maar mijn moeder was ziek. Een Joodse arts heeft toen gezorgd dat ze opgenomen werd in het ziekenhuis. Daardoor kregen wij uitstel om ons te melden. Mijn vader mocht met ons thuisblijven. Ik weet dat er een dag was dat wij, mijn vader, mijn broer en ik, ons toch moesten melden. Het was een hele hete dag in juli of augustus. Wij mochten alleen meenemen wat we aan konden doen. Mijn vader heeft ons toen aangekleed met drie lagen truien over elkaar. Want je moest ook voorbereid zijn op de kou in het kamp. Dat was natuurlijk heel erg heet. We snapten het wel als kinderen maar het was heel vervelend. We hebben ons twee of drie keer die dag aan- en uitgekleeed omdat het niet duidelijk was of we weg moesten. En toen kwam er bericht, dat we toch mochten blijven omdat moeder in het ziekenhuis lag.

Een tijdje daarna kwam moeder uit het ziekenhuis en zij zei: "We gaan nu onderduiken". Toen zijn we ook meteen verdwenen. Mijn broer en ik kregen van onze ouders de opdracht op weg te gaan over een paadje langs het spoor. De mensen die ons

op zouden halen kwamen met de fiets. We hebben toen onze ster die losjes met een draadje aan onze jas zat eraf gedaan en in onze zak gestopt. Op dat moment waren we geen Joodse kinderen meer.

Ik ben toen alleen naar de familie Van Zummeren in Schaijk gegaan. Daar kreeg ik een andere naam: Miesje Dijkhof. Daar ben ik maar een week geweest want daar kwam iemand die ik kende en die mij ook kende. Toen moest ik weg, want je wist niet of je iemand vertrouwen kon. Zo heb ik op wel zeven verschillende onderduikadressen gezeten. Als laatste ben ik naar Vught gegaan, bij tante To. Haar man was zelf ook ondergedoken. Zij heeft nog een blauw/wit jurkje voor mij en mijn pop gemaakt. Daar kon ik blijven tot de bevrijding in september 1944.

Chelly van Dijk: "Ons gezin heeft de oorlog in onderduik overleefd. Vader verloor zijn beide broers Leonard en Alexander. Alleen de vrouw van Alexander, Johanna en hun kinderen Jaap en Annie overleefden de oorlog door onder te duiken. De anderen zijn allemaal vermoord in Auschwitz. Mijn neefjes, Izak en Flipje waren 12 en 4 jaar oud. Toen wij terugkwamen uit de onderduik was het eigenlijk heel raar want de huizen waar al die joodse gezinnen woonden, vooral in onze straat, de Dr. Hermanslaan, daar woonde niemand meer. Ja, daar woonden wel mensen, maar niet die Joodse gezinnen die daar gewoond hadden. Die waren allemaal weg. Naar de kampen gevoerd en vermoord. Ik was het enige Joodse meisje van 11 dat er nog was.

Van de onderduikperiode is niets meer bewaard. Dat vind ik heel jammer. Na de oorlog moest je doorgaan. Dat was het allerbelangrijkste. Je moest niet terugkijken en vooral niet opvallen. Dat heb ik nog steeds".

2. Miel Andriessse

Miel Andriessse toen en nu

Samuel Andriessse wordt in de oorlog, op 28 juni 1942 geboren in Eindhoven. Zijn moeder, Clara Haagens, komt uit Oss. Daar heeft ze met haar ouders gewoond in de Floraliastraat op nummer 3. Ze trouwt met Nathan Andriessse en verhuist naar Eindhoven.

Trouwfoto Clara Haagens en Nathan Andriessse gemeentehuis Oss, op 25 augustus 1941

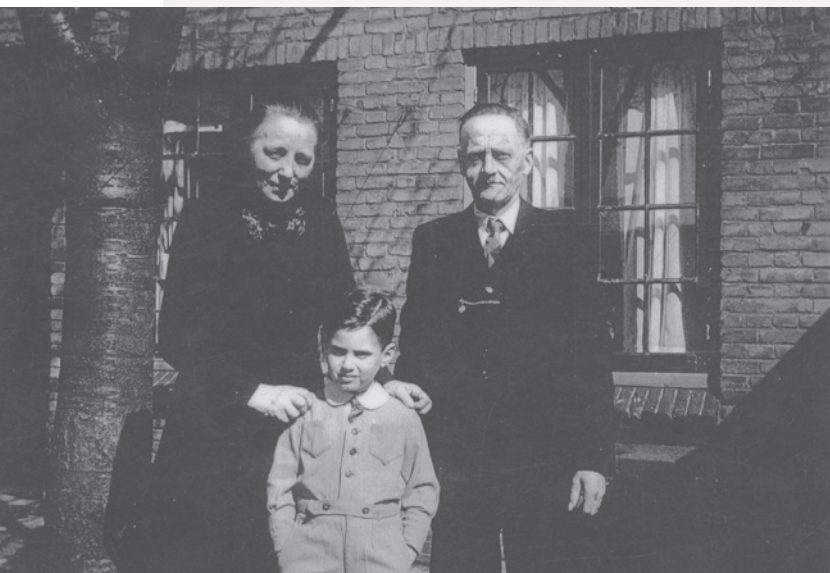

Miel met moeder Clara 10 augustus 1942

Miel Andriessse vertelt:

"Mijn ouders hebben mij als baby van dertien maanden ondergebracht op een onderduikadres. Tijdens de onderduik werd mijn Joodse naam Samuel voor de veiligheid veranderd in "Miel". Dat is altijd zo gebleven. Mijn ouders zijn later ondergedoken in Waalre. Ze zijn daar verraden voor 7,50 gulden per persoon. Ze werden naar Kamp

Vught gebracht in november 1943 en van daar naar Auschwitz gedeporteerd. Daar zijn ze op 31 januari 1944 vermoord. Mijn moeder was 27 jaar. Ik ben op verschillende adressen geweest. Telkens als het te gevaarlijk werd moest ik weg. Uiteindelijk ben ik terecht gekomen bij de familie Verhees uit Helmond. Ik werd er liefdevol opgenomen door het gezin dat bestond uit vader die ik ome Carel noemde en moeder, "moesje" voor mij. Ze hadden drie dochters: Tonny, Riek en Elly. Met gevaar voor eigen leven hebben ze ervoor gezorgd dat ik de oorlog overleefd heb.

Miel met zijn onderduikouders: "moesje" en "ome Carel". De foto is na de oorlog gemaakt.

Na de oorlog probeerde ome Carel informatie in te winnen bij instanties over mijn ouders en verdere familie. Al gauw bleek dat mijn ouders de oorlog niet overleefd hadden, beiden zijn op 31 januari 1944 vergast in Auschwitz evenals het overgrote deel van mijn familie. Alleen mijn oma en twee tantes van vaders kant hadden zich ook via onderduiken kunnen redden. Van mijn moeders kant was helemaal niemand meer over.

De familie Verhees had onder elkaar al uitgemaakt dat als ik niet 'opgeëist' zou worden, ik bij hen zou blijven. Natuurlijk wilden zij mij graag teruggeven aan mijn ouders maar toen bleek dat die niet meer in leven waren werd er toch gehoopt dat ik kon blijven. Totdat mijn oma, de moeder van mijn vader, kwam!

Tijdens de oorlog even buiten achter het huis van de familie Verhees met de hond Fidie

Via allerlei instanties kwam mijn oma er achter waar ik was en op een dag kwam ze mij opzoeken. Zoals de familie Verhees mij later vertelde was het natuurlijk een emotionele ontmoeting voor iedereen maar ik was erg terughoudend naar haar toe. Ik kende haar niet, ze was een vreemde voor mij en ik wilde natuurlijk bij Moesje en ome Carel blijven. Uiteraard moet dat erg pijnlijk voor oma zijn geweest, ik was tenslotte het enige wat overgebleven was van haar zoon.

Ik kon nog een tijdje in Helmond blijven maar oma had besloten dat ik toch in een Joods gezin moest opgroeien. Na verloop van tijd werd ik opgehaald door oma en mijn 'nieuwe ouders' de familie Cohen uit Tilburg. Het was het gezin van mijn tante Johanna. Ook de moeder van Johanna, oma, werd in het gezin opgenomen.

Dat was het begin van veel ellende. Ik wilde niet weg bij de familie Verhees, ze hadden mij zoveel liefde gegeven en het was de enige plaats waar ik mij thuis voelde en ik dacht ook dat ik bij hen hoorde. Op een dag moest ik dus die vertrouwde omgeving verlaten. Elly, de jongste dochter ging met mij mee zodat ik toch een vertrouwd gezicht om me heen had en ik kon wennen aan mijn nieuwe omgeving. Zij vertelde mij later dat ik steeds bij haar wilde zijn en haar geen moment uit het oog verloor alsof ik voelde dat ze weg zou gaan. Ik was nog geen 4 jaar toen. Op aandringen van de familie Cohen is Elly op een ochtend in alle vroegte vertrokken. Ik sliep nog. Elly heeft dat altijd verschrikkelijk gevonden en vond dat ze mij in de steek liet.

Ik ben daarna nog vaak bij mijn onderduikouders geweest. Iedere vakantie ging ik naar Helmond. Bij het afscheid als ik weer naar huis moest werden er tranen met tuiten gehuild. Zowel door mij als door de familie Verhees.

Zo heeft de oorlog een grote invloed gehad op mijn leven. Ik ben opgegroeid zonder ouders. Ouders die ik nooit gekend heb. En die mij ook niet hebben gekend. Vooral toen ik zelf kinderen kreeg beseft ik hoe vreselijk het moet zijn geweest om je baby af te staan en niet weten waar je kind is. Aan de andere kant was daar de familie Verhees, die mijn leven heeft gered. Voor hen een vanzelfsprekendheid maar dat was het niet.

Ik heb geluk gehad, ik heb twee lieve kinderen en schatten van kleinkinderen. Zij brengen heel veel vreugde in mijn leven. Toen ik hun leeftijd was had ik geen ouders en geen opa. Door de familie Verhees kan ik genieten van mijn kleinkinderen en zij van een leuke opa."

Hoe gaat het na de oorlog verder met de Joodse gemeenschap in Oss?

In Oss wonen, voordat de Jodenvervolgning begint, 364 Joden. Van hen zijn er 269 uit Oss weggevoerd. Slechts 6 mensen hebben de concentratiekampen overleefd. 70 Joodse inwoners uit Oss hebben de oorlog in onderduik overleefd.

De oma van Miel Andriessie vindt haar kleinzoon terug. Maar ze is natuurlijk niet de enige die op zoek is naar verloren familieleden.

In de krant "Trouw" staat op 26 juni 1945 de volgende advertentie:

Wie is bekend met verblijfplaats van E.K. (Eduard) den Hartog (jood), ongeveer 7 jaar oud, afkomstig uit Oss. Van Oss ging hij naar Wageningen, vandaar naar Hilversum. Hij zou zich nog in Hilversum

moeten bevinden. Inlichtingen Nederlands Volksherstel. Afdeling opsporing. Melkpad 36-38 Hilversum.

Eduard is een zoon van Simon den Hartog junior, sous-chef boekhouden bij de Zwanenbergfabrieken uit Oss, en Margaretha Hes. Beide ouders zijn in Auschwitz vermoord.

De overlevenden weten niet of hun familieleden de verschrikkingen van de oorlog hebben overleefd. Groot is het verdriet als blijkt dat dit niet zo is.

Daar komt bij dat de meeste Joden arm en bebroeid uit de oorlog komen. Degenen die ondergedoken waren hebben soms veel geld betaald aan degenen die hen geholpen hebben.

De meeste Joden zijn hun spullen kwijt. Hun huizen worden door anderen bewoond, huisraad hebben ze niet meer. Ze moeten vaak met niks opnieuw een leven opbouwen.

De synagoge in Oss is na de oorlog niet meer te gebruiken vanwege de vele beschadigingen. De chazan, de voorzanger in de synagoge, Jacob Goldsmid, is in 1943 vermoord in concentratiekamp Sobibor. Toch worden er weer bijeenkomsten gehouden in de ambtswoning aan de Koorstraat. Er ontstaat geleidelijk aan weer een levendige Joodse gemeenschap. In 1951 wonen er 104 Joodse mensen in Oss. Er wordt zelfs in 1959 een nieuwe synagoge gebouwd aan de Smalstraat. In de loop der jaren wordt de Joodse gemeenschap echter steeds kleiner. Uiteindelijk te klein om nog diensten te houden. De synagoge is uiteindelijk gesloten.

In 1960 wordt aan de Nieuwe Hescheweg een monument onthuld ter nagedachtenis van de Joodse slachtoffers van de naziterreur. Op deze plek wordt ieder jaar op 4 mei de dodenherdenking gehouden. Dan staan we bij dit monument stil bij alle slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en de oorlogen daarna.

Aan de voorkant staat de tekst: "Opdat wij niet vergeten". Wat toen gebeurd is, kan weer gebeuren. Dat te voorkomen is een opdracht aan ons allemaal.

Colofon

Dit lesmateriaal is gemaakt door Kitty Schuur,
Kees Verhoeckx en Rop van de Burgt in opdracht van de
gemeente Oss.

In samenwerking met Stadsarchief Oss en de Werkgroep
Struikelstenen Oss.

Beeldmateriaal:
Stadsarchief Oss
Brabant Collectie KUB Tilburg

Vormgeving en print:
BHIC
Afdeling Vormgeving en publicatie gemeente Oss

Januari 2024

DIESES AUSWEISES,
IST BIS AUF WEITERES
ZITTSERSATZ FREIGESTELLT.
DAM... 1942.
1230

DEPARTMENT VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN

J

PERSOONSBEWIJS

PERSONS BEWIJS VAN OPNEMING IN HET BEVOLKINGSREGISTER

De tot het bezit van dit bewijs gerechtigde is verplicht het te allen tijde bij zich te dragen en desgevorderd te vertoonen aan iederen overheidsambtenaar.

ardappelen
44
ardappelen
44

GEMEEN A
56
GEMEEN AL
57

58 263 268 273
MEEN ALGEMEEN ALGEMEEN ALGEMEEN ALGEMEEN
59 264 269 274
MEEN ALGEMEEN ALGEMEEN ALGEMEEN ALGEMEEN
60 265 270 275

BOTER BOTER BOTER
45 A 46 A 47 A
45 B 46 B 47 B
BOTER BOTER BOTER

VE RESERVE RESERVE RESERVE RESERVE
0 A101 A102 A103 A104

40 A
40 B
VLEESCH

ELEN VOOR H
E 1944 (1 OC

RESERVE
A91

A95 A93 A91
RESERVE RESERVE RESERVE
A96 A94 A92

BROOD BROOD BROOD
48 A(4) 47 A(4) 46 A(4)

BROOD BROOD BROOD
48 A(3) 47 A(3) 46 A(3)

BROOD BROOD BROOD
48 A(2) 47 A(2) 46 A(2)

BROOD BROOD BROOD
48 A(1) 47 A(1) 46 A(1)

48 B 47 B 46 B
BROOD BROOD BROOD

TAPPEMELK TAPPEMELK TAPPEMELK